

geschrift over het kerkgebouw heeft samengesteld, dachten we, dat het nogal meeviel.

Bij kalme beschouwing ontwaarden wij nergens verontrustende tekenen, die op dringend herstel zouden wijzen. En ook toen we de kerk hadden betreden en met de andere heren hadden rondgekeken, verwonderden we ons slechts over de schoonheid van de zuilenbouw en de architectonische zuiverheid, waarmee vroegere geslachten dit monument hebben opgetrokken.

Een onderhoud met de architect hielp ons echter spoedig uit de droom. Sommige gewelven staan op het punt van instorten, zei de heer Briët, en bij elke storm houden we ons hart vast voor het dak. Alle daken van de zijbeuken zijn aangetast door de houtzwam en al kunt u dat van hieruit niet zien, toch vreet het euvel voort, zodat ingrijpen onvermijdelijk is geworden.

U moet eens letten op de symmetrie bij deze bouw, vervolgde de architect, en op de prachtige zuilen van rode zandsteen. Men heeft hier pleisterwerk op aangebracht, maar waar dat is verwijderd, komt de rode kleur er doorheen schemeren. De kerk moet vroeger aan een Rijn-arm hebben gestaan en alle zuilen zijn uit Duitsland per schip aangevoerd.

In 1674 zijn de torens bij een storm in de kerk gevallen, waardoor ook het orgel werd vernield. Later heeft men er, vermoedelijk wegens geldgebrek, een westgevel van baksteen voor in de plaats gezet, waardoor zowel de torens als de galerij kwamen te vervallen. Men heeft meer barbaarsheden toegepast bij tal van herstelwerkzaamheden, want na branden zijn ook de kappen der daken steeds steiler gemaakt, waardoor de bovenramen moesten worden ingekort, terwijl de knoelboel, die nu in het hoogkoor te zien is, maar die men door de bouw van een nieuw orgel tenminste aan het gezicht heeft onttrokken, ten hemel schreiend is.

Na deze vluchtige oriëntatie hebben we het interieur meer in details bezichtigd, waarbij het de beschouwer bij iedere stap droef te moede werd over de misvormingen, welke het voorgeslacht zonder enige pictet aan kapellen, spitsbogen, vensters en schilderwerk heeft toegebracht.

Uit een der kapellen kwamen we in de onder het hoogkoor gelegen crypt, waar-

in een diffuus licht tussen de drie beuken de uit rode zandsteen bestaande sarcofaag van bisschop Bernulphus, de stichter van de kerk, mild bestraalt. Symboolisch stelt deze crypt het dodenrijk voor. En de verdeling in drie beuken ontstaat in dit grafgewelf door de drie evenwijdig lopende cilindrische tongewelven, gedragen door de kloeke zuilen in twee rijen van drie. Deze tongewelven vertonen geen ribben of gordelbogen, ze zijn nog geheel gelijksoortig aan de gewelven in de vroeg-christelijke catacomben e.d. De muurplasters zijn bekrond door de romaanse consoles, die men daar overal aantreft, waar een rondboog of gewelfvlak overgaat in het platte vlak. De schachten van de zes zuilen zijn paarsgewijs op drie verschillende manieren geornamenteerd met fraai uitgevoerde, doch enigszins onregelmatig verloopende insnijdingen in de grauwe zandsteen, waaruit zij bestaan.

Het middenschip van de kerk, met de imposante beide rijen zuilen en daarboven de forse arcade en in de lantaarn de twee rijen rondboogvensters, is wel een der best bewaarde gedeelten van deze eenvoudige, doch zo indrukwekkende architectuur.

Wanneer men bij de komende restauratie aan het schip moet beginnen, doet zich het belangwekkende probleem voor, zegt de heer Van Akerlaken, of men deze prachtig gevormde monolithische, roodzandstenen zuilen, die naar boven toe zich steeds „verjongen“, na de ontpleistering en de daarbij ook noodzakelijke reparatie met dezelfde steensoort zo in natura mag laten staan, dan wel of men ze toch weer moet bedekken. De kenners zijn het er namelijk wel ongeveer over eens, dat de zuilen en kapitelen in dit soort kerken van begin af aan bepleisterd en beschilderd zijn geweest. Doch velen voelen er meer voor, de schitterend gevormde zuilen in natura te laten prijken.

Wij kunnen hier nog aan toevoegen, dat de kosten van het restauratiewerk dezer kerk worden begroot op circa één miljoen gulden. De kerkeraad der waalse gemeente heeft tot een aantal personen en instanties de opwekking doen uitgaan om het restauratiefonds te steunen. Mogelijk interesseren zich ook leden van Oud-Utrecht voor het gironummer 1412 van de Twentsche Bank N.V. te Utrecht, waar de restauratiecommissie haar rekening heeft.

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

APRIL
1955

ONDER REDACTIE VAN:
H. DE JONG
28e JAARGANG
N° 4

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: MAJELLAPARK 61, UTRECHT
Gironummer 575520 ten name van de Vereeniging „OUD-UTRECHT”

PEPERSTRATEN IN UTRECHT

Het is een merkwaardig verschijsel, dat in talloze plaatsen in Nederland en Vlaanderen een Peperstraat voorkomt of voorkwam. De vlaamse schijnen de oudste te zijn: Brugge (1302), Gent (1314), Brussel (1335), Leuven en Tongeren (1340) en verder hebben o.a. Vilvoorde, Mechelen en St. Nicolaas een straat met deze naam.

In Nederland ken ik uit lectuur of eigen aanschouwing Peperstraten in Groningen, Leeuwarden, Culemborg, Buren, Nijmegen, Harderwijk, Amerfoort, Montfoort, Wijk bij Duurstede, Utrecht, Alkmaar, Amsterdam, Haarlem, Hoorn, Enkhuizen, Purmerend, Beverwijk, Egmond-binnen, Naarden, Delft, Rotterdam, Gouda, Oudewater, 's Hertogenbosch, Oss, Kaatsheuvel, Oisterwijk, Eindhoven, Mierlo, Vught, Vlijmen, Ooyen, (verder Cromvoirt: Peper-eind, Uden: Peperkamp), Venlo, Grevenbicht, Vaals. Ongetwijfeld zijn er nog meer.

De nederlandse Peperstraten komen in archivalia ongeveer een eeuw later voor dan de vlaamse, waaruit misschien een conclusie over de verbreiding van de import van peper daar en hier te trekken valt (Oss 1389, Venlo 1408, Nijmegen en Delft 1410, Wijk bij Duurstede 1456).

De merkwaardige frequentie van deze straatnaam heeft de speurzin van philologen en beoefenaars der toponymie (plaatsnaamkunde) herhaaldelijk opgewekt, zonder veel positiefs opgeleverd te hebben. De verschillende verklaringen of gissingen komen hierin overeen, dat zij alle relatie aannemen met de specerij „peper“, die hier al eeuwen lang bekend was en gebruikt werd vóór de Oost-Indische Compagnie ze over zee aanvoerde. De import over land naar Europa had al zeer vroeg plaats. In de tijd van Plinius was peper reeds een gezochte specerij van de Romeinen. Steden als Venetië en Genua danken haar bloei mede aan

de peperhandel. De kruistochten hebben mogelijk ook hun deel bijgedragen om de indische specerij in onze streken ingang te doen vinden. Aan de hoge prijzen daarvan herinnert nog altijd ons „peperduur”. Eerst sedert de ontdekking van de zeeweg naar Indië en de overbrenging van de pepercultuur naar de westelijke eilanden van de Archipel daalden de prijzen.

Wat nu de naam Peperstraat betreft, is slechts één (na-middeleeuws) geval schijnt een afdoende verklaring gegeven te kunnen worden. De Peperstraat te Amsterdam (bij de Prins Hendrikkade) ligt waar in 1600 de Peperwerf was. Met de naburige Foeliestraat wijst zij wel duidelijk op de voornaamste producten uit de eerste tijd van de O.I.-Compagnie¹⁾.

In de overige gevallen betreffen de gissingen: 1. de aanwezigheid van een kruiderijenwinkel, waar peper dan een belangrijk en wellicht zeldzaam artikel vormde; 2. de aanwezigheid van een pepermolen, hetzij reëel (in zo'n winkel?), hetzij als uithangbord; 3. de naburige ligging van een Peperweide, Peperkamp, Peperpolder, waar de peperwortel (*cochlearia armoracia* L.), onze, in de pharmacie nog maar weinig gebruikte mierikswortel of lepelblad verbouwd werd; 4. peper als betaalmiddel of als uit een bepaald stuk land gaande cijns. Een Utrechts voorbeeld vind ik in de rekeningen van het St. Jacobs Gasthuis, volgens welke de beherende broederschap nog in 1577 jaarlijks 12 stuivers pepergeld aan de pastoors van de Buurkerk betaalde²⁾, wat wel in de plaats van een oorspronkelijke uitkering in natura gekomen was. Heerlijke pepercijnsen kwamen b.v. in Noord-Brabant³⁾ en Gelderland⁴⁾ voor.

In het Septembernummer van het Maandblad van 1954 herinnerde de heer Evers aan een voormalige **Peperstraat** te Utrecht: het gedeelte van de tegenwoordige Springweg tussen de Lange Smeestraat en het Geertekerkhof, of juist gezegd: tussen de Lange Smeestraat en de Geertestraat, want het Kerkhof werd aan de oostzijde afgesloten door een muur⁵⁾. De aldus aangeduide

1) P. J. Meertiens, Straatnaamgeving in de Middeleeuwen, in: Middeleeuwse en moderne straatnaamgeving. Bijdr. en meded. der Naamkunde-commissie van de Kon. Nederl. Akademie van Wetensch. te Amsterdam, V. Amst. 1953, 29.

2) Gem. archief, Arch. van het St. Jacobs Gasthuis, Rekeningen 1557—1614. Cat. van de bij de stad bewaarde archieven II nr. 2499.

3) W. Bezemer, Bijdrage tot de kennis van het oude cijns- en grondrenterecht in Brabant, 's Hertogenb. 1889, 77.

4) L. S. Melhuizen, De rekening betreffende het graafschap Gelre 1294/1295. Groningen—Djakarta 1953, 35, 403.

5) Evenals het Buurkerkhof aan de zijde van de Steenweg.
6) Van der Monde, Geschied- en Oudheidk. beschrijving van de pleinen, straten... van Utrecht, Utr. 1844—1846, III 342. — Ook nog in 1488: arch. St. Bartholomeusgasthuis, nr. 1768.

straat, die in 1407 voorkomt als Joncfrouwenstraat⁶⁾ (later vereenvoudigd tot Jufferstraat), moet daarvoor Peperstraat geheten hebben, zegt Evers op het voetspoor van van der Monde, maar ik zie de noodzakelijkheid daarvan niet in. Eerder geloof ik, dat Joffrenstraat een oudere benaming is, die daarna in onbruik kwam voor Peperstraat en het later weer van Peperstraat gewonnen heeft. In 1609 vindt men een huisje omschreven als „staende ende gelegen in de Peperstraat, jegens Ste Geertruydenkercke (over), nu **iegenswoordich** genaempt die Joffrenstraat” en in 1621: „staende ende gelegen in de Peperstraat ofte **nu** genaempt die Joffrenstraat tegens over Ste Geertruydenkercke”⁷⁾.

Hoe taai oude straatnamen overigens zijn, al moet men rekening houden met de waarschijnlijkheid, dat de plaatsomschrijving van een vroegere acte in de volgende werd overgenomen, bewijst een zestal transport- of plechtacten, waarin een bepaald perceel tussen 1587 en 1666 steeds wordt aangeduid als staende in de Pepersteeg tegenover 't Geertekerkhof, zonder dat Joffrenstraat als „hedendaagse” benaming wordt toegevoegd⁸⁾. — In het huisgeldregister van 1629 daarentegen komt alleen de Joffrenstraat voor.

De suggestie van de Naamkunde-commissie van de Kon. Ned. Academie of middeleeuwse Peperstraten niet doorgaans deel uitmaakten van een belangrijke verkeersweg door een stad, vindt in het geval van de utrechtse Peperstraat zo op het eerste gezicht versterking. Evenzo vormen te Buren Voorstraat en Peperstraat samen de enige grote weg door het stadje van de ene poort tot de andere. Een verklaring van de naam geeft deze constatering overigens niet. De vraag blijft, waarom een zo belangrijke straat of straatgedeelte dan Peperstraat heette.

De Springweg (inclusief Joffrouwenstraat = Peperstraat) hield op grote doorgaande, op de uit het zuid-oosten komende landweg aansluitende verkeersweg te zijn, toen de stadswalling van de Smeestraat af in het midden der 13de eeuw in zuidelijke richting werd uitgebreid, de St. Geertekerk op haar tegenwoordige plaats gebouwd werd en de toegang tot de stad naar een toen nieuwe poort, de Tolsteegpoort verlegd werd.

Door dit te schrijven heb ik echter verondersteld, wat bewezen moet worden, nl. dat Peperstraat al een middeleeuwse benaming is, terwijl deze niet eerder dan in 1609 werd aangetroffen, zij het dan als een reeds verouderde. We zouden de vondst moeten doen, dat de naam Peperstraat voorkwam vóór het midden van de 13e eeuw, dus vóór deze straat ophield deel uit te maken van een grote verkeersweg, want eerst dan wordt de theorie bevestigd.

7) Register van transporten en plechten 22 April 1609 (I. 238) en 4 Jan. 1621 (I. 4).

8) Register van transp. en pl. 1597 I 19, 1592 I 216, 1643 II 119, 1645 II 139, 1647 II 118, 1666, 156.

Van de Peperstraat, die naar algemeen gebruik bij tijd en wijle ook Pepersteeg heette, moet onderscheiden worden het **Pepersteegje**, dat er haaks op gestaan heeft. Dit steegje komt voor in een raadsbesluit van 26 Mei 1581, waarbij het St. Bartholomeusgasthuis tot wederopzeggens toe vergunning kreeg het Pepersteegje voor en achter af te sluiten met een poort (dat wil dus zeggen: aan het openbaar verkeer te onttrekken), mits het stedelijk wapen boven die poorten werd aangebracht ten bewijze dat de stad zich haar eigendomsrecht op de steeg voorbehield. Dat er allerlei „Unfug” bedreven werd, zal wel als motief voor het raadsbesluit aangenomen mogen worden. Tevens valt er uit af te leiden, dat het steegje langs het terrein van het gasthuis liep, wat bevestigd wordt door de plattegrond van Utrecht van Braunius (1572), waar het ten zuiden van het gasthuiscomplex staat aangegeven. Het komt, in overeenstemming met het voorbehoud van 1581, in het begin der 17de eeuw, uitdrukkelijk onderscheiden van de Jofferenstraat, voor als „het Stadt steechgen”⁹⁾. Het is wel identiek met de tegenwoordige Wolfaartsteeg, die in 1420 reeds genoemd wordt¹⁰⁾.

II

Er is echter in Utrecht, behalve de Peperstraat en het Pepersteegje bij het Geertekerkhof, nog een **tweede Peperstraat** geweest, waarvan de heer Evers geen melding maakte en die ook aan van der Monde blijkbaar niet bekend was. De verbinding (achter de percelen Voorstraat 2-10) tussen de Loeff Berchmakerstraat en de Predikherenstraat, die in 1559¹¹⁾, in vele andere jaren, op het kadastrale minuutplan (c. 1820) en ook nu nog Pepersteeg heet, komt tussen 1556 en 1809 in een nog groter aantal gevallen als Peperstraat, Peperstraatje, Pepersteeg voor¹²⁾. De steeg wordt zowel aan de noordzijde als aan de zuidzijde gevormd door de zijgevels van de hoekhuizen. In 1934 werd de Pepersteeg „met het oog op de verontreiniging, waaraan zij is blootgesteld en de onoorbare handelingen, welke er plaats vinden” voor het openbaar verkeer afgesloten.

Bij confrontering van de beide Utrechtsche Peperstraten vallen merkwaardigerwijze enige analoge situaties in het oog. Vooreerst

— al geeft de negatieve constatering weinig houvast bij de naamsverklaring — dat ook bij de laatstgenoemde Peperstraat geen pepermolen, peperweide etc. in de naaste omgeving aangetroffen is. Vervolgens, dat ook hier in het noorden van de stad, evenals ginds bij de Geertkerk in het zuiden de naam afwisselend of tegelijk met een andere voorkomt (Peperstraat — Joffrouwenstraat; Peperstraat — Peterseliesteeg). Ten derde is het opvallend, dat de noordelijke Peperstraat zo gelegen is, dat zij — allerlei bezwaren daargelaten — met de Voorstraat één verloop **zou kunnen** hebben gehad, en hoe verleidelijk is het dan om — met de situatie te Buren (Voorstraat — Peperstraat) in de herinnering — daaruit af te leiden, dat ook deze Peperstraat eenmaal deel heeft uitgemaakt van een belangrijke verkeersweg, als hoedanig wij de Voorstraat thans geneigd zijn te beschouwen. Echter waarschuwt hier kennis van vroegere toestanden tegen voorbarige gevolgtrekkingen.

De Voorstraat immers is eerst laat een straat van betekenis geworden. De weg uit het Oosten liep oudtijds van de Bilt niet rechtstreeks op de Wittevrouwenpoort aan, maar richtte zich via Oostbroek, Vossegatsedijk, Abstederdijk op de oostelijke Tolsteegpoort. De Biltse Straatweg van de Bilt tot het tegenwoordige Oorsprongpark (de „nieuwe” Steenweg) dateert van omstreeks 1290¹³⁾ en de Biltstraat van dat punt tot de stadsmuur is vermoedelijk niet eerder als grote toegangsweg ontstaan dan in de 14de eeuw. Maar of toen ook reeds de daarop aansluitende Wittevrouwenstraat en de weg over het St. Jansveld, die eerst in de 16de eeuw Voorstraat is gaan heten (en dan nog altijd met de toevoeging „anders genaemt St. Jansveld”) een grote verkeersweg vormden, schijnt twijfelachtig. Meent men dat dit wel het geval geweest is, dan moet men ook nog, om de Voorstraat-Peperstraattheorie waar te maken, veronderstellen, dat de Pepersteeg het restant is van een veel bredere Peperstraat en dan nog aansluiting zoeken met Potterstraat of Viebrug. Het schijnt tot nader order beter te bekenen, dat onze kennis van vroegere toestanden ter plaatse te onzeker is om daarop te bouwen en voorlopig maar aan te nemen, dat de, althans sedert de 16e eeuw aantoonbare, nabuurschap van Voorstraat en Peperstraat louter toeval is.

Hoe onzeker de naamgeving van straten in vroeger eeuwen was, kan nog hier uit blijken, dat dezelfde Peterselie- = Pepersteeg tegelijk ook herhaaldelijk als Malle Willem-steegje voorkomt¹⁴⁾.

v. C.

¹³⁾ Zie Maandblad 1951, II en Jaarb. 1951, 28.

¹⁴⁾ Register van transp. en pl. 1577 II 53, 1583 I 330, 1631 I 42, 1658, 462.

⁹⁾ Kronijk van het Historisch Genootschap XV, 1859, 107.
¹⁰⁾ Buurspraakboek 1420, fol. 100. Ook b.v. in Register van transp. en pl. 1696, 298. Zie over mogelijk verband tussen deze steegnaam en die van de Joffrenstraat: G. A. Evers, in: Historia XII, 1947, 132.

¹¹⁾ Register van transporten en plechten 30 Sept. 1559.
¹²⁾ Minuten van plechten en procuratiën 8 Mei 1556 (bijlage dd. 29 April 1550); Register van transp. en pl. 31 Jan. 1566, 25 Nov. 1642, 30 Mrt. 1678, 21 Juli 1692, 27 Apr. 1774, 6 Juni 1783, 3 Mei 1809. Ook: Civile sententiën, 22 Mrt. 1662 (Gem. archief II 2826).